

MATEJ BEL AKO HISTORIK ANTICKÝCH DEJÍN*

Imrich NAGY

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Katedra histórie
Tajovského 40
imrich.nagy@umb.sk

DOI: 10.17846/SHN.2018.22.2.474-485

NAGY, Imrich. Matej Bel as a Historian of Ancient History. Baroque scholar and polymath Matej Bel had mainly established himself in the sphere of history, national history and geography, ethnography and genealogy within Hungarian history thanks to his impressive work *Notitia Hungariae novae historico geographica* (1735 – 1749), i. e. *The Knowledge*. He does not leave out ancient times in the description of particular Hungarian counties history (settlements in their area). Thus *The Knowledge* of Matej Bel represents a precious evidence about shaping opinions of the Ancient Rome in our area from the era of baroque historiography. Regarding his hypotheses, their proving and argumentation in general, Matej Bel presents himself as an erudite historian of the ancient history with great knowledge of antique sources. He critically compares and verifies claims of not only humanist historians, but also his contemporaries. According to Matej Bel, only unequivocally identifiable findings of material culture may be regarded as truly convincing arguments. However, when comes to their historical interpretation, he tries to regard general situation and dynamics of historical development of the Roman Empire in given time and space. Thus, even when he does not have adequate information, his logical consideration of presence and localization of Roman settlements are unusually accurate.

Kľúčové slová: Matej Bel (Mathias Belius, Bél Mátyás); dejiny antiky; Panónia; limes Romanus; historiografia 18. storočia;

Keywords: Matej Bel (Mathias Belius, Bél Mátyás); Ancient History; Pannonia; Limes Romanus; Historiography of 18th Century;

Komplexné encyklopedické dielo Mateja Bela *Notitia Hungariae novae historico geographica* netreba osobitne predstavovať ako objekt historických štúdií.¹ Nosnou

* Štúdia je výstupom z riešenia grantu KEGA 016TTU-4/2017 Kultúrne a historické pozadie vzniku latinských diel slovenskej proveniencie v období baroka.

¹ Najnovšie poznatky k edíciám a interpretáciám Belovho diela zhrnula vo svojich štúdiách neolatinistka Erika Juríková. Pozri napríklad JURÍKOVÁ, Erika. Problémy prekladu a interpretácie

kostrou jeho zemepisno-historického (lepšie povedané vlastivedného) výkladu o Uhorsku je totiž sledovanie historického vývoja jeho územia, štátnosti, sídiel, etník či významných šľachtických rodov. Belovým pôvodným plánom bolo spracovanie tejto látky do osobitného diela *Notitia Hungariae antiquae* – tejto ambície sa však z časových aj rozsahových dôvodov zriekol a zhromaždený materiál zakomponoval do svojho vlastivedného opisu Uhorska.² Neurobil to však formou nejakého uceleného systematického chronologického výkladu, ale podriadil ho určujúcej štruktúre svojho diela, ktorou bolo administratívne členenie štátu a v rámci neho potom sídelný popis. Historické fakty a poznatky, ktorými disponoval a v rámci ktorých rozvíjal svoje kritické historické uvažovanie, sú tak roztrúsené v celom diele. Zvýrazňuje sa skôr jeho encyklopedický charakter, avšak pre chýbajúce registre a krížové odkazy v pôvodnom vydaní, ktoré Bel len čiastočne nahrádza svojimi odkazmi buď priamo v texte, alebo poznámkami pod čiarou, je orientácia v týchto údajoch značne neprehľadná a náročná. Napriek tomu niektoré jeho historické exkurzy predstavujú de facto samostatné a ucelené historické štúdie, ktorých analýza nám môže poskytnúť solídnu predstavu o Belovom chápaní dejín i jeho kritickej racionalistickej metóde, ktorá ho etablovala aj na poli historickej vedy.

Belov záujem o skúmanie minulosti sa však neobmedzuje iba na existenciu uhorského štátu, ale v početných exkurzoch sa vracia až do antických čias.³ Za týmto jeho úsilím možno vidieť dva dôvody:

1. Bel nevyhnutne nadviazal na jeden z fundamentálnych konštruktov uhorskej historiografie, ktorého líniu môžeme neprerušene sledovať od diel prvých uhorských kronikárov cez humanistických autorov až po osvieten-ských dejepiscov, ktorí všetci svorne vo svojich dielach preferovali ideu príbuznosti starých Maďarov a Hunov, poukazujúc tým na starobylosť svojho národa aj jeho historický nárok na ovládanie Karpatskej kotliny. Veď Bel už do svojej edície prameňov k uhorským dejinám (*Adparatus*), ktorých vydanie malo byť vlastne doplnkom a súčasne aj prípravnou fázou k projektu *Vedomostí*, zaradil aj latinský preklad diela *Attila*, ktorého autorom bol byzantský historik a rétor Priskos z Pania.⁴ Ale nájdeme tam

---

Notícií Mateja Bela. In Sambucus 3. Trnava: Filozofická univerzita Trnavskej univerzity v Trnave, 2008, s. 152-158. JURÍKOVÁ, Erika. Belove Vedomosti vo svetle súčasných poznatkov. In Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku – Sambucus Supplementum II. Trnava: Filozofická univerzita Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 13, 21.

² TÓTH, Gergely. Bél Mátyás a történetész. In BÉKÉES, Enikő et al. Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15. – 18. századi Magyarországon. Budapest: MTA BTK ITI, 2015, s. 161.

³ Ako konštatuje K. Rácová, v prípade opisu Trenčína vo Vedomostiach o Trenčianskej stolici „venuje Bel starovekej a stredovekej histórii oveľa väčšiu pozornosť ako dejinám novovekým.“ RÁCOVÁ, Katarína. Trenčianska stolica v Belovom diele *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. In FERIANCOVÁ, Alena – GLEJTEK, Miroslav. Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010, s. 92.

⁴ PRISCOS. Attila, missis, acceptisque legationibus, illustris. Ex Prisco Rhetore Sophista, post Davidis Hoeschelii, Caroli Cantoclaris, Henrici Valesii et Philippi Labbei curas edidit atque notas adiecit Matthias Bel. In BEL, Mathias. *Adparatus ad historiam Hungaricam, decadis II. monumentum I. Posonii: apud Heredes Royerianos, Anno MDCCXLV [= 1745]*, s. 1-83.

aj jeho prerozprávania doplnené údajmi z Jordana z pera Calana Coelia z Dalmácie, ku ktorým pripojil aj textovokritické poznámky.⁵ Téze skýtsko-hunsko-avarsko-maďarského príbuzenstva vyčlenil dôležité miesto aj vo svojej prvotnej koncepcii *Vedomostí*, ktorú publikoval pod názvom *Prodromus* v roku 1723, kde nájdeme v rámci plánovanej súčasti *Notitia Hungariae antiquae* vzorovú ukážku prvých troch kníh nazvaných *Scythicus*⁶ *Hunniacus*⁷ a *Abaricus*⁸. Keďže, ako už bolo uvedené, túto časť svojich *Vedomostí* Bel napokon nezrealizoval, poznatky k tejto otázke roztrúsene zapracoval do realizovaných častí svojho diela – nachádzame ich najmä v úvodných častiach opisov jednotlivých stolíc, kde rozoberá ich obyvateľstvo od najstarších čias. Argumentačne sa pritom snaží vychádzať z antických autorít – z už spomínaného Jordana, ale aj z Ammiana Marcellina. Musí sa pritom vyrovnávať s jednou nepríjemnosťou, a to s nezakrytým negatívnym pohľadom plným dešpektu, ktorý títo autori prezentovali vo vzťahu k Hunom ako k barbarom a úhlavným nepriateľom Rímskeho impéria. Ich ostrý kritický tón sa preto snaží otupiť a zjemniť svojím komentárom.⁹

2. Druhý dôvod Belových exkurzov do staroveku treba hľadať v jeho prirodzenom záujme o antické dejiny. Bel sa totiž vo svojich historických výkladoch opiera predovšetkým o humanistických dejepiscov, pričom záujem o antické dejiny sa stal jedným z určujúcich charakteristík humanistickej historiografie. Ved' Bel vo svojej osobnej knižnici vlastnil diela autorov, ako boli humanisti Wolfgang Lazius či Antonio Bonfini, ktorí sa stali pre neho hlavným vodidlom pri skúmaní najstarších dejín územia Uhorska. Neuspokojuje sa však s ich interpretáciami, ale ide ad fontes a argumenty pre svoje tvrdenia a vývody hľadá priamo u rímskych dejepiscov. Výsledkom sú viaceré historické exkurzy o rímskej prítomnosti v samotnej Panónii či v priestore *limes Romanus*, ktoré znesú meradlá samostatnej historickej štúdie – či už je to exkurz do dejín rímskej Savarie pri opise mestečka Szombathely¹⁰, alebo

⁵ CALANUS, Iuvenus Coelius Dalmata. Attila, post Venetam et Ingolstadiensem editionem, tertium recusatus, recognitus et notis uberrimis illustratus. Decadis I. monumentum III. In BEL, Mathias. Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisivit in Decades partitus est et praefationibus atque notis illustravit Matthias Bél. Posonii : Typis Joannis Paulli Royer, A. MDCCXXXV [= 1735], s. 89-158.

⁶ BELIUS, Mathias. Hungariae antiquae et novae Prodromus cum specimine, quomodo in singulis operis partibus elaborandis versari constituerit auctor Matthias Belius Pannonius. Norimbergae : Sumtu Petri Conradi Monath, bibliopolae, Anno MDCCXXIII. [= 1723], s. 1-27.

⁷ BELIUS, ref. 6, s. 28-56.

⁸ BELIUS, ref. 6, s. 57-59.

⁹ TÓTH, ref. 2, s. 159-160.

¹⁰ BELIUS, Mathias. Notitia Hungariae Novae Historico Geographica. Comitatum Ineditorum Tomus Secundus, In Quo Continentur Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vespriemiensis. Budapestini: Sumptibus Instituti Historici Academiae Scientiarum Hungaricae ac Archivi Hungariae Regnicolaris, 2012, s. 395-401.

lokalizácia Aquinca pri opise starého Budína (I. §)¹¹. V tomto prípade sa však sústredím na samotné územie Slovenska a Belovu metódu pri identifikovaní rímskej minulosti jednotlivých sídiel budem analyzovať na príklade jeho *Vedomostí o Bratislavskej a Trenčianskej stolici*.

Najobsiahlejšiu rozpravu o rímskej dobe na našom území nájdeme hneď v prvej časti Belových *Vedomostí* – v tzv. politickom oddiele všeobecnej časti. Už v úvodnej časti opisu Bratislavskej stolice sa pomerne podrobne venuje najstarším obyvateľom tohto územia, medzi ktorými nachádza Markomanov a Kvádov. Začína výkladom o Vanniovi a jeho kráľovstve a pokračuje stručným náčrtom markomanských vojen. Opiera sa pritom najmä o prácu svojho súčasníka, sliezskeho historika Friedricha Wilhelma von Sommersberga *Regnum Vannianum antiquam Silesiam complectens* (1722), ktorú však konfrontuje s Tacitom a aktívne komentuje najmä neurčité lokalizácie, ktoré sa usiluje argumentačne podložiť umiestniť k Bratislave.¹²

K rímskym dejinám sa potom vracia v obširnom výklade v špeciálnej časti *Vedomostí o Bratislavskej stolici* – pri opise dejín mesta Prešporok. Na úvod sa vracia k Markomanom a Kvádom, spomína Marobuda, Katvaldu, Vannia a pripomína, že to boli práve Markomani a Kvádi, ktorí si pozdĺž rieky Dunaj začali stavať opevnené hradiská (munivisse castellis Danubii ripam).¹³ Opiera sa pritom opätovne o Sommersbergovo *Regni Vanniani*.¹⁴ Opakuje informácie, ktoré uviedol vyššie – tentoraz v hlavnom texte cituje priamo Tacita a na Sommersberga iba odkazuje. Do tohto obdobia totiž vsadzuje aj prvé osídlenie na mieste neskoršej Bratislavy.¹⁵ Pokiaľ ide o názov mesta, cituje Bonfiniho názor, ktorý založenie mesta pripisuje Rimanovi Pisonovi. Bel však túto hypotézu spochybňuje, pretože potom by jeho počiatky spadali do obdobia vlády Octaviana Augusta. Ale ako upozorňuje, v tých časoch Rimania ešte neprekročili rieku Dunaj. Dôvodí

¹¹ BELIUS, Matthias. Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolae variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. Caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovinii mappae singulorum comitatum methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus tertius. Viennae Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae; Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Anno MDCCXXXVII. [= 1737], s. 164-165.

¹² BELIUS, Matthias. Notitia Hungariae novae historico geographica. Partis primae, Cis-Danubianae, Tomus primus. Viennae Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae; Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Anno MDCCXXXV. [= 1735], s. 45-46.

¹³ [... opevnili hradiskami breh Dunaja...] BELIUS, ref. 12, s. 78.

¹⁴ SOMMERUS, Fridericus Wilhelmus. Regnum Vannianum antiquam Silesiam complectens: accedunt ejusdem Lemmata historica ad ducatum et urbem Vratislaviensem pertinentia optimorum autorum mstorum et documentorum fide adornata. Vratislaviae: Apud Michaellem Hubertum, (C) I) CCXXII. [= 1722], s. 19.

¹⁵ BELIUS, ref. 12, s. 79.

prítom Velleiom Paterculom, aj Tacitom.¹⁶ Kriticky sa ďalej vyjadruje na adresu Lazia (coniectationum mirus artifex)¹⁷, ktorý v súvislosti s pôvodom názvu mesta uvažuje hneď o niekoľkých hypotézach – popri pôvode pomenovania odvodeného od Augustovho a Drusovho legáta Pisona uvažuje aj o Galbovom adoptívnom synovi, ďalej tvrdí, že Pisonium mohlo vyrásť na základoch Brigetia a že nakoniec získalo meno od jazera Peison (dnes Neziderské jazero v Rakúsku). Bel nepochybuje, že mesto získalo meno po Pisonovi, nie však preto, že by ten bol jeho zakladateľom, ale preto, že ho urobil rímskym. Odmieta tiež tvrdenie, že by mesto vyrástlo na základoch Brigetia (Sed Bregetionem frustra hic quaerit Latius: quippe multis passuum milibus in orientem reiectam.¹⁸). Nesúhlasí ani s pôvodom mena odvodeného od názvu jazera, keďže to sa nachádzalo už na území rímskej provincie 16 míľ na juh, kým mesto vyrástlo na barbarskom území. Úplne odmietavo sa stavia k tvrdeniu, že názov mesta pochádza od hrachu (nugas agunt, qui a pisis vilissimo legumine locum celebrem denominatum volunt¹⁹). Ku kritike Lazia sa vracia ešte v II. §, kde hovorí o pôvode jazykových variantov názvu mesta – Latius totiž tvrdí, že nemecký názov Presburg je odvodený od názvu Brigetia, čo však Bel odmieta (castigamus, quod nullum Bregetionum cum Germanico vocabulo contagium ad finitas nulla est²⁰) a pripomína, že túto Laziovu domnienku odmieta aj Bombardi²¹.

Ďalej sa zamýšľa nad tým, prečo sa nezachovali pamiatky po Rimanoch v meste (quid caussae sit nulla hac Pisoniensium ora antiquitatum Romanarum monumenta, lapides, urnas, numos reperiri²²). V odpovedi dôvodí, že hranicou bola rieka Dunaj, ktorú Rimania prekročili nie preto, aby budovali nové sídla, ale aby potlačili odbojné národy – a preto sa na území Kvádov nájde jedine pár lokalít, ktoré si tu postavili légie.²³ Cituje však nápis publikovaný Laziom, ktorý sa našiel (vykopal) neďaleko Bratislavy:

CLEOPATRAE FILIAE DVLCISS.
QVAE VIXIT AN. IIII. MEN. IIII. D.
IIII. PONTIANVS ET TEGILLA
IN PACE.²⁴

¹⁶ „Sed id dubium quodam modo reddunt eorum temporum rationes, quibus Romani imperii limites Danubio coercebantur adhuc, neque in citeriorem hanc ripam prolati fuere: quippe a gentibus barbaris insessam, quod ex Velleio Paterculo condiscas, licet.“ [Ale pomery tých čias to svojím spôsobom spochybňujú, veď hranice Rímskeho impéria sa dovtedy pridržovali Dunaja a nerozšírili sa na tento náš breh. Ten bol totiž obsadený barbarmi, o čom sa môžeš dozvedieť od Velleia Patercula.] BELIUS, ref. 12, s. 79-80.

¹⁷ [... obdivuhodný tvorca dohadov...]

¹⁸ [Avšak márne tu Latius hľadá Brigetio, ktoré leží mnoho rímskych míľ východnejšie.]

¹⁹ [... hlúposti tárajú tí, ktorí by chceli vysvetliť pôvod názvu tohto miesta od takej úplne obyčajnej strukoviny, ako je hrach.] BELIUS, ref. 12, s. 80.

²⁰ [... treba upozorniť, že Brigetio nemá žiaden bezprostredný súvis s nemeckým názvom...]

²¹ BELIUS, ref. 12, s. 81.

²² [... čo je príčinou toho, že sa na území Bratislavy nenašli žiadne pamiatky, ani nádoby, kamene či mince z rímskeho staroveku.]

²³ BELIUS, ref. 12, s. 82.

²⁴ BELIUS, ref. 12, s. 82.

Uvádza tiež nápis²⁵ z rakúsko-maďarského pohraničia pri Bratislave (v bratislavskom chotári), v ktorom je zmienka o Pisonovi:

VICTORIAE AVG. N. N.
 ET LEGI. I. AD. P. I.
 ANTONINIANA
 P. MARCVS D. SEXTIANVS
 EPHESO PP. DD.
 DEDICANTE EGNATIO
 VICTORE LEG. AVG. C.
 PR. PR.
 ET C. L. PISONE.²⁶

Bel uvádza aj nedávny nález veľkého počtu rímskych mincí objavených náhodou pri výkopových prácach v Devínskej Novej Vsi. Spomína, že výnimočný poklad takýchto mincí vlastnil aj evanjelický duchovný z Prešporka Juraj Ferdinand Gleichgross; tie sa však po jeho smrti (+14. 5. 1712) roztratili. V poznámke však pripomína, že hromadu starých mincí videl pri svojej návšteve Prešporku aj nizozemský cestovateľ Tollius.²⁷ Ten vo svojich *Listoch z ciest* píše, že to boli najmä biateky, ale aj grécke a viaceré rímske mince s nápismi: Pertinax, Didius Julianus, Pescennius, Gordianus Afer, Julia Titi, Plotina, Pupienus, Balbinus, Diadumenianus, Macrianus – v celkovej hodnote dvetisíc rýnskych zlatých; vlastnil ich mestský radný Beer.²⁸

Bel rozoberá aj dôvody, prečo sa Rimania rozhodli zmocniť Prešporka (quod hic posuerant sive castellum, sive oppidum).²⁹ Podľa neho to bolo preto, aby sa mohli brániť pred útokmi Germánov, ktorí, hoci boli opakovane spacificované Rimanmi, predsa využívali každú príležitosť, aby sa zbavili rímskych okov a Rimanom sa pomstili, čo ilustruje na príklade porážky Quinctilia Vara, citujúc Suetonia.³⁰

Nasledujúce pasáže venuje chronologickému náčrtu dejinného vývoja na rímsko-barbarskom pomedzí. Na úvod píše o vybudovaní limes Romanus na Dunaji, o dislokácii légii, ktorým bola zverená ochrana tohto úseku hranice, a vymenúva vojenské stanice či mestá, ktoré si tu Rimania postavili, resp. opevnili. Menovite uvádza: Cetium (Klosterneuburg), Vindobona (Viedeň), Quadrata (Lébény-Barátföldpuszta), Carnuntum (Petronell a Bad Deutsch-Altenburg), Cherolata (Gerulata), Flexum (Ad Flexum – Mosonmagyaróvár), Limusa (Szigetvár?), Arrabo (Arrabona – Győr), Bregetium (Brigetio), Crumerum (Nyergesújfalu),

²⁵ LAZIUS, Wolfgangus. *Rerum Viennensium Commentarij in quatuor libros distincti, in quib. Celeberrimae illius Austriae civitatis exordia, vetustas, nobilitas, magistratus, familiaeque, ad plenum (quod aiunt) explicantur.* Basileae : Ex officina Ioannis Oporini, Anno M. D. XLVI. Mense Septembri [= 1546], s. 34.

²⁶ BELIUS, ref. 12, s. 83.

²⁷ BELIUS, ref. 12, s. 83.

²⁸ TOLLIUS, Jacobus. *Epistolae Itinerariae ex Auctoris Schedis Postumis Recensitae, Suppletiae, Digestae; Annotationibus, Observationibus et Figuris adornatae, cura et studio Henrici Christiani Henninii.* Amstelaedami : Typis Francisci Halmae, Typographi, M.D.CC. [= 1700], s. 143-144.

²⁹ [... prečo si tu postavili pevnosť alebo opevnené mestečko...]

³⁰ BELIUS, ref. 12, s. 83-84.

Salva (Solva – Esztergom), Sicambria (Budapešť?), Floriana (Budapešť), Aquincum (Budapešť), Altinium (Altinum – Mohács-Kölked), Lugionum (Lugio – Dunaszekcső), Pistrense (?), Sirmium (Sremska Mitrovica). Pokračuje udalosťami vojny proti Marobudovi, odvolávajúc sa na Velleia Patercula a Tacita.³¹ O udalostiach počas Traianovej vlády píše na základe Pliniovej *Chváloreči na cisára Traiana*.³² Traianovho nástupcu Hadriana popisuje s negatívnym hodnotením, že iba žiarlil na vojenské úspechy svojho predchodcu a sám bol nečinný, takže len dodal odvahu Germánom, aby získali naspäť, čo predtým stratili.³³ Podrobnejšie potom popisuje priebeh markomanských vojen, základné fakty čerpá z Eutropie. V zmysle kresťanskej tradície (Eusebios) sa zmieňuje aj o zázračnom daždi, pričom predmetné udalosti sa podľa jeho mienky odohrali pri Bratislave. Ďalej popisuje ťaženie M. Aurelia a jeho zámer zriadiť provinciu. Ako možné miesto jeho smrti spomína Vindobonu, Carnuntum či Sirmium. Udalosti za Commoda charakterizuje už iba stručne podľa *Historia Augusta* (Lampridius) a o období nasledujúcich cisárov uvádza iba to, že dejiny Kvádov, a teda aj Bratislavy z tých čias, sú už neznáme.³⁴ Na obdobie dominátu (spomína vládu Konštantína, Valentiniana) využíva Ammiana Marcellina a predpokladá, že Bratislava v tom čase patrila medzi vojenské tábory na rieke Dunaj, ktoré tento autor zmieňuje. Výklad o rímskej dobe uzatvára presvedčením, že podľa spomenutých faktov je isté, že mesto vďačí za svoj názov aj prvotný rozvoj práve Rimanom.³⁵

Bel sa pri svojej práci musel vyrovnáť so silnou tendenciou prisudzovať antic- ký (rímsky) pôvod všetkým bližšie neidentifikovaným stopám po starom osídlení (zvyšky múrov, opevnení, ciest a pod.).³⁶ Jeho základným východiskom pri posudzovaní rímskej minulosti takýchto nálezov bola ich poloha vo vzťahu k *limes Romanus*, t. j. k rieke Dunaj. Vo svojej hypotéze sa opiera o názor humanistických dejepiscov – cituje napr. nemeckého humanistu Beata Rhenana, ktorý vo svojom diele *Rerum Germanicarum libri tres* stroho konštatuje: „In Danubio dextra ripa Romanorum erat; sinistra Barbarica.“³⁷ Bel to spomína v prípade opisu územia Žitného ostrova (*Membrum de processu insulano superiore*) pri identifikovaní tunajšieho obyvateľstva v antických časoch, keď odmieta, že by na tomto území

³¹ BELIUS, ref. 12, s. 85-86.

³² BELIUS, ref. 12, s. 86-87.

³³ BELIUS, ref. 12, s. 87.

³⁴ BELIUS, ref. 12, s. 87-88.

³⁵ BELIUS, ref. 12, s. 89. Dodajme, že na tento výklad o rímskej dobe ešte nadväzuje informáciami o hunskom vpáde, ktorý spadá do obdobia vlády cisárov Valentiniana I., Valenta, Gratiana a Valentiniana II. Ako zdroj informácií tu však už využíva iba Bonfiniho.

³⁶ Napríklad na margo nálezov pod vrchom Tupá skala neďaleko Vyšného Kubína, ktoré sú už dnes identifikované ako halštatské popolnicové pohrebisko, konštatoval: „Id vero, an Romanae sit coloniae indicium, vel, quod velle aliquos inaudio, antidiluviani orbis monimentum, tum demum disputabimus, cum urnarum nobis ossiumque facta fuerit copia.“ [Či to je dôkaz existencie rímskej osady, alebo pamiatka na svet pred potopy, ktorý by v tom niektorí – ako som sa dozvedel – radi videli, preskúmame až vtedy, keď budeme mať k dispozícii dostatok popolnic a kostí.] NAGY, Imrich – TURÓCI, Martin (eds.). Matej Bel – Oravská stolica. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2015, s. 266-267.

³⁷ [Na Dunaji patrila pravý breh Rimanom a ľavý barbarom.] BEATUS RHENANUS. *Rerum Germanicarum libri tres*. Basileae: In Officina Frobeniana, Anno M. D. XXXI. [= 1531], s. 64.

mohli byť Rimania, lebo tí ostali na pravom brehu a ľavý prenechali Germánom.³⁸ Rovnako rezervovane sa stavia aj k ústnej tradícii, ktorá napríklad pri hrade Plavec z územia Záhorského slúžnovského okresu bez pramenného dôkazu tvrdila, že hrad (*Detrekő*) získal meno po tribúnovi rímskej légie *Tetricovi*, čo má dokazovať aj to, že bol postavený na pozostatkoch rímskeho sídla. Bel na to lakonicky reaguje: „Credidissemus homini, rerum istiusmodi non imperito, si, quae dicebat, lapidum aut id genus monumentorum testimonio confirmavisset.“³⁹

Na druhej strane v prípade argumentov, ktoré možno vyvodíť aj z diel antičkých historikov, pripúšťa existenciu predsunutých strážnych staníc. Za takúto považuje aj lokalitu Mást (Maszt) pri Stupave. Spomína tu nálezisko tvorené valmi, zvyškami múrov a dutín v zemi⁴⁰ s konštatovaním, že „sunt, qui Romanorum aiant vestigia“⁴¹. Toto tvrdenie neodmieta, pretože podľa správ historikov je isté a preukázané, že Rimania predsunuli, aj keď dočasne, pred Dunaj svoje strážne stanovišťa. Vo svojom výklade vychádza z Ammiana Marcellina, ktorý hovorí o tom, ako Valentinianus vyšiel s vojskom z Carnunta, prekročil Dunaj pri Aquincu a vydal sa proti prúdu na územie Kvádov. Bel presnú lokalizáciu Aquinca nepozná (aj keď pri jej historickej rekonštrukcii v časti o Starom Budíne trafil veľmi presne) a podľa Ammianovho opisu predpokladá, že odtiaľ sa Valentinianus s vojskom dostal až k hornatému územiu pri Hrone. Hoci sa cisár vzápätí vrátil naspäť do Panónie, Bel je presvedčený, že tu zanechal strážne stanovište na ochranu priľahlého kraja na protiľahlom brehu oproti Carnuntu, ktoré tu bolo postavené podľa zvyku légii narýchlo. Tento predpoklad podľa Bela potvrdzujú aj žiadosti Kvádov o mier, ktoré predniesli Valentinianovi, v ktorých podľa Ammiana Marcellina spomenuli aj pevnosť, ktorú Rimania začali stavať, čím mali prispieť k zhoršeniu pomerov. Bel ju datuje do obdobia Valentinianovho ťaženia (r. 375), resp. krátko pred ním. Spomína aj ďalšie nálezy vyššie za dedinou, ktoré sa objavili po ľahkom zemetrasení (busta, popolnice, sklenené nádoby, olejové lampy).⁴² V samotnej dedine sa podľa Bela často nachádzali mince Marca Aurelia, Faustiny či Hadriana, ako aj ďalšie nálezy, čo logicky dokazuje, že tam kedysi bývali Rimania. Napokon usudzuje, že keď sa Kvádi dozvedeli o Valentinianovej smrti, stavbu zničili.⁴³

Existencia rímskej stanice v Máste sa pre Bela stala dôležitým argumentom aj pri posúdení pravdivosti, resp. nepravdivosti tvrdenia o rímskom pôvode mesta a hradu Trenčín vychádzajúcom z tradície, podľa ktorej „veliteľ ktorej si rímskej

³⁸ BELIUS, Matthias. *Notitia Hungariae novae historico geographica. Partis secundae, Cis-Danubianae, Tomus secundus*. Vienna Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae; Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Anno MDCCXXXVI. [= 1736], s. 217-218.

³⁹ [Aj by sme uverili tomuto človeku, lebo je v záležitostiach tohto druhu celkom podkutý, keby to, čo tvrdil, podložil aj svedectvom kameňov alebo podobných pamiatok.] BELIUS, ref. 38, s. 258.

⁴⁰ Belov text o lokalite Mást bol interpretovaný aj v archeologickej štúdií: ELSCHKEK, Kristián – GROH, Stefan – KOLNÍKOVÁ, Eva. Eine neue Germanische Siedlung und Römisch-Germanische ländliche Niederlassung von Stupava-Mást (Westslowakei). In *Slovenská archeológia*, 2015, roč. LXXIII, č. 1, s. 63-112. K. Elschek práve v úvodnej časti štúdie analyzuje Belov text (s. 63-65).

⁴¹ [... nájdú sa takí, ktorí hovoria, že sú to stopy po Rimanoch...] BELIUS, ref. 12, s. 275.

⁴² BELIUS, ref. 38, s. 276.

⁴³ BELIUS, ref. 38, s. 277.

légie, ktorý sa volal Terentius, založil mesto, resp. hrad, aby tu zastavil útok Markomanov“⁴⁴. Ak by to podľa Bela bola pravda, pôvod mesta a hradu treba vzťahovať na dobu M. Aurelia, „ktorý viedol tri roky vojnu proti Markomanom a Kvádov, preukrutným národom tohto kraja, t. j. na rok 170 po Kristovi“⁴⁵. Spochybňuje však, či rímske légie dokázali tak hlboko preniknúť na územie Kvádov. Predpokladá, že Marcus Aurelius sa so svojím vojskom určite nedostal za líniu pohronskej roviny, pretože hornatý kraj už mal v rukách nepriateľ. Odvoláva sa pritom na lokalitu Biňa, kde Marcus Aurelius údajne napísal prvú knihu Hovorov k sebe samému.⁴⁶ Pravdepodobnejšie sa mu preto zdá, že sa niečo také mohlo prihodiť počas vlády Valentiniana, keď sa v prameňoch objavuje zmienka o rímskej pevnosti, ktorá rozzúrila Kvádov. Jej stotožnenie s Trenčínom však Bel aj s poukázaním na Mást rezolútne odmieta: „Ale pýtam sa, kde si myslíme, že Rimania začali budovať túto pevnosť? ... Navyše väčší odstup Trenčína od Dunaja by aj sotva pripúšťal takéto uvažovanie, pretože takúto pevnosť netreba hľadať uprostred územia Kvádov, ale v predpolí hraníc Panónie.“⁴⁷

Bel sa, samozrejme, v tejto súvislosti nemohol vyhnúť vyjadreniu názoru na nápis na Trenčianskej skale, s ktorým sa stretol v literatúre, ktorú používal pri koncipovaní svojich *Vedomostí*.⁴⁸ Skepticky sa stavia k tvrdeniu Michaela Bombardiho, ktorého uvádza ako „autora diela *Topographiae magni regni Hungariae*“⁴⁹. Ten spo-

⁴⁴ „... a Romanae cuiusdam legionis praefecto, cui Terentio nomen fuerit, urbem arcemve, conditam fuisse, ut procursiones Marcomannorum, hinc retunderentur.“ NAGY, Imrich – TURÓCI, Martin (eds.). Matej Bel – Trenčianska stolica. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 194-195.

⁴⁵ „Id si verum est, ad M. Aurelii Antonini aetatem, qui triennale, adversus Quados et Marcomannos, saevissimos huius orae populos, bellum gessit, origines arcis et urbis, erunt referendae: hoc est; post annum Christi CLXX.“ NAGY et al., ref. 44, s. 194-195.

⁴⁶ „... ad eiusdem libri calcem, legas.... Ita vero habet: Τά ἐν Κονάδοις πρὸς τῷ Γρανοῦα. id est: Quae apud Quados, ad Granuam.“ [... o čom sa môžeš dočítať na začiatku tej knihy... Píše sa to tam takto: Τά ἐν Κονάδοις πρὸς τῷ Γρανοῦα. Čo znamená: V zemi Kvádov, pri Hrone.“] NAGY et al., ref. 44, s. 194-195.

⁴⁷ „Sed, ubi, quaeso, munimentum illud, a Romanis credemus excitari coeptum? ... maxime, quod longius, a Danubio, repressum Trentsinium, vix admittat coniectationem eam: munimentum enim illud, non in mediis Quadis; sed in limitibus Pannoniae obversis, vestigandum est.“ NAGY et al., ref. 44, s. 194-195.

⁴⁸ K Belovým názorom na nápis na Trenčianskej skale sa vracia aj moderná odborná literatúra. Niektoré jeho názory reprodukuje vo svojich štúdiách H. Szászová: SZÁSZOVÁ, Helena. K histórii rímskeho nápisu na Trenčianskej skale. In Historické štúdie XX, 1976, s. 5-25; SZÁSZOVÁ, Helena. Trenčiansky rímsky nápis vo vedeckej a populárno-vedeckej literatúre. In Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne. Košice 1980, s. 13-25; SZÁSZOVÁ, Helena. Nápis na Trenčinské skále, jeho význam a historie objvu. In Čtení o antice 1980/81. Praha: Svoboda, 1982, s. 13-14. Svojimi jazykovými a historickými interpretáciami k téme prispela aj Katarína Rácová, aj keď treba podotknúť, že Belovej pôvodiny sa pridrižiava pomerne voľne, takže jej výklad nemožno v plnej miere stotožniť s Belovým názorom. RÁCOVÁ, Katarína. Trenčín pohľadom Mateja Bela. Nitra: UKF, 2012, s. 26. Napokon reflexiu doteraz publikovaných informácií o Belovi a trenčianskom nápise zahrnul do svojej knihy aj Pavol Valachovič. VALACHOVIČ, Pavol. Latinská epigrafika na Slovensku. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2013, s. 20-21.

⁴⁹ BONBARDUS, Michael. Topographia Magni Regni Hungariae, Sive Nobilissimae ejus Ditionis, quam modo Hungariam dicimus, cum annexis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Serviae, et Bulgariae etc. Regnis; tum etiam Transylvaniae, Valachiae, Moldaviae Provinciis. Viennae Austriae: Typis Ignatii Dominici Voigt, Universit. Vienn. Typographi, Anno M.DCC.XVIII. [= 1718], s. 124.

mína nápis na kamennej tabuli hradnej veže, ktorý sa však nepodarilo zachovať, ale podľa hodnoverných svedkov mal naznačovať súvis s Terentianom – údajne vplyvnou osobou z čias Juliána Apostatu.⁵⁰ Na margo tohto tvrdenia Bel len konštatuje: „Vôbec by sme to nespochybňovali, keby ten kameň skutočne jestvoval a mohli by sme ho na overenie ukázať čitateľom.“⁵¹ Vzápätí uvádza tvrdenie jezuitského historika Samuela Timona⁵², ktorého cituje slovami: „... vzdelaní Trnavčania túto záležitosť s istými pochybnosťami uvádzajú, keď píšu: Trenčín bolo starobylé stanovište rímskych légii alebo rímska osada (?), ako sa ešte aj dnes dá dočítať z latinského nápisu na hrade.“⁵³ Ako však vzápätí konštatuje, ide o doslovnú výpožičku od humanistického historika Mikuláša Ištvánfiho.⁵⁴ K autenticite nápisu, resp. jeho obsahu teda Bel odmieta zaujať stanovisko s odôvodnením, že ho nečítal a ani mu nikto nedokázal poskytnúť hodnoverné stanovisko.⁵⁵

Aj na základe týchto príkladov možno konštatovať, že *Vedomosti* Mateja Bela predstavujú cenný doklad o formovaní názorov o rímskej dobe na našom území z obdobia barokového dejepisectva. Matej Bel sa vo svojich hypotézach, ich dokazovaní a celkovej argumentácii prejavuje ako sčítaný historik antických dejín s vynikajúcim prehľadom v antických prameňoch. Tvrdenia humanistických historikov, ale aj svojich súčasníkov kriticky konfrontuje a overuje. Za skutočne presvedčivé argumenty považuje predovšetkým jednoznačne identifikovateľné nálezy hmotnej kultúry. Aj pri ich historickej interpretácii sa však usiluje riadiť celkovými pomermi a dynamikou historického vývoja Rímskeho impéria v danom čase a priestore. A tak aj keď nedisponuje dostatočnými údajmi, jeho logické úvahy o výskyte a lokalizácii rímskych sídiel sú nezvyčajne presné.

Zoznam prameňov a literatúry:

Paleotypy a edície prameňov:

BEATUS RHENANUS. Rerum Germanicarum libri tres. Basileae: In Officina Frobeniana, Anno M. D. XXXI. [= 1531].

BELIUS, Matthias. Hungariae antiquae et novae Prodromus cum specimine, quomodo in singulis operis partibus elaborandis versari constituerit auctor Matthias Belius Pan-

⁵⁰ NAGY – TURÓCI, ref. 44, s. 194-195.

⁵¹ „Nihil contrairemus, si et lapis ille genuinus esset, et possemus eum, revera monstrare lectoribus.“ NAGY – TURÓCI, ref. 44, s. 194-195.

⁵² Ide o dielo *Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia*, ktorého prvé vydanie však vyšlo bez uvedenia mena autora, preto Bel píše o „trnavských vzdelancoch“: [TIMON, Samuel.] *Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia. Pars Secunda Pannoniam novam complexa*. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1702, s. 32.

⁵³ „Certe, eruditi Tyrnavienses, rem eam dubitanter meminerunt. Trentsinium, aiunt, antiqua legionum Romanarum statio fuit, an colonia? si unciales litterae latinae, nunc temporis etiam in arce leguntur.“ NAGY – TURÓCI, ref. 44, s. 194-195.

⁵⁴ ISTHVANFI, Nicolaus Pannonus: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Nunc primum in lucem editi. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Antonij Hierati, Anno M.DC.XXII.* [= 1622], s. 147.

⁵⁵ „Sed de his, ii viderint, quibus haec istiusmodi monumenta rimari, datum est. Nos certe hucusque, quid rei sit, docere potuit nemo.“ [Ale nápis mohli uvidieť iba tí, ktorým bolo umožnené si túto pamiatku takto podrobne preskúmať. Nám však doteraz nikto nedokázal poskytnúť informácie o tom, čo je na ňom uvedené.] NAGY – TURÓCI, ref. 44, s. 194-195.

- nonius. Norimbergae: Sumtu Petri Conradi Monath, bibliopolae, Anno MDCCXXIII. [= 1723].
- BELIUS, Matthias. Notitia Hungariae novae historico geographica. divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicus propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. Caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovinii mappae singulorum comitatum methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus primus. Viennae Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae; Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Anno MDCCXXXV. [= 1735].
- BELIUS, Matthias. Notitia Hungariae novae historico geographica. Partis primae, Cis-Danubianae, Tomus tertius. Viennae Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae; Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Anno MDCCXXXVII. [= 1737].
- BELIUS, Mathias. Notitia Hungariae Novae Historico Geographica. Comitatum Ineditorum Tomus Secundus, In Quo Continentur Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis. Budapestini: Sumptibus Instituti Historici Academiae Scientiarum Hungaricae ac Archivi Hungariae Regnicolaris, 2012.
- BONBARDUS, Michael. Topographia Magni Regni Hungariae, Sive Nobilissimae ejus Ditionis, quam modo Hungariam dicimus, cum annexis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Serviae, et Bulgariae etc. Regnis; tum etiam Transylvaniae, Valachiae, Moldaviae Provinciis. Viennae Austriae: Typis Ignatii Dominici Voigt, Universit. Vienn. Typographi, Anno M.DCC.XVIII. [= 1718].
- CALANUS, Iuvenus Coelius Dalmata. Attila, post Venetam et Ingolstadiensem editionem, tertium recusus, recognitus et notis uberrimis illustratis. Decadis I. monumentum III. In BEL, Mathias. Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisivit in Decades partitus est et praefationibus atque notis illustravit Matthias Bél. Posonii: Typis Joannis Paulli Royer, A. MDCCXXXV [= 1735], s. 89-158.
- ISTHVANFI, Nicolaus Pannonus: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Nunc primum in lucem editi. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Antonij Hierati, Anno M.DC.XXII. [= 1622].
- LAZIUS, Wolfgangus. Rerum Viennensium Commentarij in quatuor libros distincti, in quib. Celeberrimae illius Austriae civitatis exordia, vetustas, nobilitas, magistratus, familiaeque, ad plenum (quod aiunt) explicantur. Basileae: Ex officina Ioannis Oporini, Anno M. D. XLVI. Mense Septembri [= 1546].
- NAGY, Imrich – TURÓCI, Martin (eds.). Matej Bel – Trenčianska stolica. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2013.
- NAGY, Imrich – TURÓCI, Martin (eds.). Matej Bel – Oravská stolica. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2015.
- PRISCOS. Attila, missis, acceptisque legationibus, illustris. Ex Prisco Rhetore Sophista, post Davidis Hoeschelii, Caroli Cantoclaris, Henrici Valesii et Philippi Labbei curas edidit atque notas adiecit Matthias Bel. In BEL, Mathias. Adparatus ad historiam Hungaricam, decadis II. monumentum I. Posonii : apud Heredes Royerianos, Anno MDCCXLV [= 1745], s. 1-83.

- SOMMERUS, Fridericus Wilhelmus. Regnum Vannianum antiquam Silesiam complectens: accedunt ejusdem Lemmata historica ad ducatum et urbem Vratislaviensem pertinentia optimorum autorum mstorum et documentorum fide adornata. Vratislaviae : Apud Michaellem Hubertum, (C) I) CCXXII. [= 1722].
- [TIMON, Samuel]. Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia. Pars Secunda Pannoniam novam complexa. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1702.
- TOLLIUS, Jacobus. Epistolae Itinerariae ex Auctoris Schedis Postumis Recensitae, Suppletæ, Digestæ; Annotationibus, Observationibus et Figuris adornatae, cura et studio Henrici Christiani Henninii. Amstelaedam: Tipis Francisci Halmae, Typographi, M.D.CC. [= 1700].

Monografie a zborníky ako celok:

- RÁCOVÁ, Katarína. Trenčín pohľadom Mateja Bela. Nitra: UKF, 2012.
- VALACHOVIČ, Pavol. Latinská epigrafika na Slovensku. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2013.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- ELSCHEK, Kristián – GROH, Stefan – KOLNÍKOVÁ, Eva. Eine neue Germanische Siedlung und Römisch-Germanische ländliche Niederlassung von Stupava-Mást (West-slowakei). In Slovenská archeológia, 2015, roč. LXXIII, č. 1, s. 63-112.
- JURÍKOVÁ, Erika. Problémy prekladu a interpretácie Notícií Mateja Bela. In Sambucus 3. Trnava: Filozofická univerzita Trnavskej univerzity v Trnave, 2008, s. 152-158.
- JURÍKOVÁ, Erika. Belove Vedomosti vo svetle súčasných poznatkov. In Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku – Sambucus Supplementum II. Trnava: Filozofická univerzita Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 13-21.
- RÁCOVÁ, Katarína. Trenčianska stolica v Belovom diele Notitia Hungariae novae historico-geographica. In FERIANCOVÁ, Alena – GLEJTEK, Miroslav. Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010, s. 87-93.
- SZÁSZOVÁ, Helena. Trenčiansky rímsky nápis vo vedeckej a populárno-vedeckej literatúre. In PAUER, Marián (ed.). Laugaricio. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo pre Mestský národný výbor v Trenčíne, 1980, s. 13-25.
- SZÁSZOVÁ, Helena. K histórii rímskeho nápisu na Trenčianskej skale. In Historické štúdie XX, 1976, s. 5-25.
- SZÁSZOVÁ, Helena. Nápis na Trenčianskej skále, jeho význam a historie objemu. In Čtení o antice 1980/81. Praha: Svoboda, 1982, s. 13-14.
- TÓTH, Gergely. Bél Mátyás a történeasz. In BÉKÉS, Enikő et al. Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15. – 18. századi Magyarországon. Budapest: MTA BTK ITI, 2015, s. 157-167.

Počet znakov vrátane medzier: 39 134

Počet slov: 5453